

ÎNTELEPCIUNE

Cum să trăiești la poalele unui vulcan

Traducere din limba franceză
și note de Petruța Spânu

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

Notă asupra ediției	5
Prefață	11
Să devii zeul lui Plinius cel Bătrân	11
<i>Ce înseamnă să trăiești la poalele unui vulcan?</i>	11
Prima parte	
SINELE. O ETICĂ A DEMNITĂȚII	25
1. A GÂNDI	27
Profesorul de retorică al lui Quintilianus	27
<i>Ce înseamnă să devii discipol?</i>	27
2. A EXISTA	42
Oțitul mediteranean al lui Plinius cel Tânăr	42
<i>Ce să faci cu timpul tău?</i>	42
Intermediul 1	63
<i>Panaitios îl inventează pe omul roman</i>	63
3. A SUFERI	73
Cărbunii aprinși ai lui Mucius Scaevola	73
<i>Cum să fii ferm în durere?</i>	73
4. A ÎMBĂTRÂNI	96
Pofta de a îmbătrâni a lui Cato cel Bătrân	96
<i>Cum să îmbătrânești bine?</i>	96
Intermediul 2	121
<i>Limba perforată a lui Cicero</i>	121
5. A TE SINUCIDE	138
Încăperea afumată a lui Seneca	138
<i>Când trebuie să părăsim viața?</i>	138
6. A MURI	164
Noaptea eternă a lui Catullus	164
<i>Cum să împlânzești moartea?</i>	164

Intermediul 3.....	185
<i>Poemul cinic al lui Lucrețiu</i>	185

Partea a doua

CEIALȚI. O MORALĂ A UMANITĂȚII199

1. A PROCREA.....199

Metafizica sterilității lui Demonax201

De ce facem copii în loc să nu facem?201

2. A VORBI.....226

Pleoapele cusute ale lui Regulus226

Ce înseamnă să ai cuvânt?226

Intermediul 4.....250

Viața dublă a lui Seneca250

3. A IUBI.....264

Șarpele viril al lui Gracchus264

Ce înseamnă să iubești cu adevărat?264

„Nu prin putere zeiască și-a Venerei dulce săgeată,281

Gâtul tăiat al lui Volumnius283

Ce înseamnă să iubești din prietenie?283

Intermediul 5.....304

Sfințenia păgână a lui Plutarh304

5. A RĂZBUNA.....311

Sinuciderea Lucreției.....311

Ce înseamnă o morală a onoarei?311

6. A CONSOLA.....332

Scrisoarea lui Cicero către soția sa332

Putem duce durerea altuia?332

Intermediul 6.....352

Gamba lui Epictet cel șchiop352

Partea a treia

LUMEA. O ECOZOFIE A LUCRURILOR.....359

1. A POSEDA.....359

Blidul de lemn al lui Dentatus361

Cum să posezi fără a fi posedat?361

2. A ACTIONA.....	383
Creierul de plumb al lui Caius Gracchus	383
<i>Trebuie să te ocupi de politică?</i>	383
Intermediul 7	411
<i>Blândețea cinică a lui Lucian</i>	411
3. A REFLECTA	421
Oglinda lui Sextius Patris	421
<i>Cum să te gândești în lume?</i>	421
4. A CREDE	438
Puii sacri ai lui Pulcher	438
<i>Ce-ar trebui să crezi?</i>	438
Intermediul 8	455
Purpura în toga lui Marcus Aurelius	455
<i>Cum să trăiești ca un roman?</i>	455
5. A CONTEMPLA	465
Mâna bătătorită a alegătorului lui Scipio Nasica	465
<i>Ce ne învață natura?</i>	465
6. A RÂDE.....	483
Pieptenele chelului după Lucian	483
<i>Ce rațiune are deriziunea?</i>	483
Intermediul 9	505
<i>Celsus, ultimul păgân</i>	505
Concluzie.....	517
SPADA AMAZONIEI.....	517
<i>Ce înseamnă să trăiești ca un roman?</i>	517
Bibliografie	535
Bibliografie în limba română	538
De același autor	544

Să devii zeul lui Plinius cel Bătrân

Ce înseamnă să trăiești la poalele unui vulcan?

În umbra Vezuviului, la acel sfârșit al anului 79 al erei comune, țăranii romani își cultivă ogoarele cu animale leneșe, culeg strugurii pentru a produce un vin care are gustul pietrei de lavă, îi auzim râzând și vorbind în aerul parfumat al toamnei, înaintează în ritmul cosmosului, sunt virgilieni fără a-l fi citit vreodată pe Virgiliu.

În căsuțe ca și în vilele luxoase care dau spre mare, se mănâncă o pâine coaptă în cuptorul alimentat cu curpeni, se degustă sardellele pescuite în Mediterana, stropite cu un ulei provenit din măslinii pe care îi cunoaștem.

Nu departe de acolo, în vila lui Piso, socrul lui Iulius Caesar, în secolul precedent, se vorbea despre filozofie, se citea *De rerum natura* [Despre natura lucrurilor] de Lucrețiu, se comenta gândirea atomistă a lui Democrit, umblai singur sau sporovăind pe aleile străjuite de busturi de filozofi și de oameni mari, de zei greci și de fauni, de poeți și de dansatori, de satiri beți și de un zeu Pan care se împreunează cu o capră.

La Pompei întâlnești preoți parfumați cu tămâie și prostituate împrăștiind în urma lor miresme de zambilă, patricieni îmbrăcați în in și plebei cu mușchi de bronz, comediați ignorând diferența dintre scenă și stradă și sclavi citindu-le proprietarilor lor bogați pe marii autori, comercianți șireți și matroane pregătindu-și în minte mâncărurile pe traseul cumpărăturilor, gladiatori cu pielea unsă cu ulei și pictori figurând în interioarele comanditarilor lor scene câmpenești, copii jucându-se în for și străini precedați de parfumurile lor orientale, învățători studioși și elevii lor neatenți sau invers,

îndrăgostiți iubindu-se cu adevărat și masculi în rut plătind femeii venale; câini în lanț învârtindu-se la nesfârșit în preajma cuștilor lor și brutari îmbălsămând cartierul cu mirosul pâinii, zidari ridicând pereții caselor tot mai numeroase în cetate și țesători macerând purpura pentru a obține vopsea prețioasă, sculptori immortalizând în marmură figurile oamenilor importanți ai momentului și ciocli pregătind marea călătorie atât a consulilor cât și a negustorilor de lămpi cu ulei în sfârșit egali, pescari lăsând să putrezească la soare măruntaiele sărate ale peștilor pentru a face *garum*, sosul cel mai obișnuit și torcătoare de lână preocupate de zgomotul fuselor, tăietori de piatră reparând amfiteatrul și fabricanți de amfore cu forme alungite, meșteri prelucrând argila în țigle sau cărămizi și armatori gândindu-se la beneficii, bancheri dând cu împrumut celor care au deja și fierari conducând focul după voință, chirurghi deschizând ochii pentru a opera cataracte și arhitecți desenând temple zeilor, bijutieri filând aurul ca pe mătase și colportori de ceramică multicoloră, medici gustând udul pacienților și comercianți de sandale din piele cu miros puternic, apretori călcând în picioare țesături roșii și galbene, albastre și verzi în urina încălzită de soarele dogoritor, catârgii care miros a măgăriță și hamali viguroși, crescători de cocoși de luptă aprigi la câștig și cârciumari servind vin, agenți imobiliari făcându-și afacerile în băile calde ale termelor și cântăreți din fluier gemănat.

Mai erau apoi și zigzagul fluturilor nepăsători, și basul continuu al albinelor zumzăitoare, păsările piuind în arbuști și păunii desfășurându-și încetișor rotocoalele în lumina din Campania, murmurul apei căzând în fântâni, foșnetul firelor penelului pictorului desfășurând o ghirlandă de flori și parfumul de nisip din palestră. Vacarmul, sunetele, parfumurile, culorile, vibrațiile vieții.

De la osci, greci, etrusci și samniți, altfel spus de o mie de ani, oamenii trăiesc astfel la poalele vulcanului despre

care ei știu totuși că-i poate târî în moarte după capriciul său. Focul nu doarme niciodată cu adevărat.

În *Naturales Quaestiones*, Seneca relatează într-adevăr că un cutremur de pământ a provocat mari pagube cu șaptesprezece ani mai devreme, la 5 februarie 62: „O parte a orașului Herculaneum s-a prăbușit și chiar ceea ce a mai rămas este lipsit de siguranță”. Apoi: „Și la Neapolis, oraș ușor lovit de groaznica nenorocire, particularii au suferit multe pierderi, dar nu a fost atins nimic din bunul public: deși unele case au fost distruse, cutremurul s-a produs pretutindeni aproape fără pagube. Se mai adaugă pieirea unei turme de șase sute de oi, niște statui crăpate în două, unii oameni rămași cu mintea zdruncinată și rătăcind neputincioși”¹. Au scris Strabon, Vitruviu, Diodorus Siculus (sau Diodor din Sicilia): în acest loc, oamenii trăiesc cu pericolul unui foc ce poate distruge totul dintr-odată. Și totuși trăiesc.

Suetonius povestește în *Viețile celor doisprezece cezari* că a mai fost un cutremur de pământ în regiunea Neapole în anul 64. Teatrul în care Nero o făcea pe actorul a fost zguduit foarte puternic de sinistru; placid, împăratul care se credea artist n-a manifestat nici o emoție și a continuat să cânte ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic („Nero Claudius Caesar”, XX, 3). Tacitus dă mai multe detalii în *Anale*: de fapt, Nero se săturase să se producă în săli private și prea mici; pentru a evita să cânte la Roma și să fie huiduit, „și-a ales Neapolis, un oraș oarecum grecesc”², deci mai politicoasă în materie culturală. Teatrul este plin. Nero se dăruiește. Pământul se cutremură. El nu vrea să

¹ Lucius Annaeus Seneca, *Naturales quaestiones*. Științele naturii în primul veac. Traducere de Tudor Dinu, Vichi Eugenia Dumitru, Ștefania Ferchedău, Lavinia Cuță. Postfață și note de Ioana Costa. Indice și Tablă generală de materii de Tudor Dinu, Iași, Editura Polirom, 1999, Cartea a șasea, Despre cutremure, I. 1.-3., p. 119 (n. t.).

² Publius Cornelius Tacitus, *Anale*. Traduse din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu, confruntarea textelor a fost realizată de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas, 1995, Cartea a XV-a, 33, p. 424 (n. t.).

știe de nimic și continuă. Recitalul ține până la sfârșit. Publicul iese. Și atunci: întregul teatru se prăbușește... Megaloman, Nero vede în aceasta un bun augur. Pentru a aduce mulțumiri zeilor, el compune noi cântece!

Cunoaștem bine detaliul faimoasei erupții datorită celor două scrisori pe care Plinius cel Tânăr le scrie lui Tacitus despre moartea unchiului și tatălui său adoptiv, Plinius cel Bătrân. Cu câteva zile înaintea erupției din anul 79 care avea să înghită Pompei, Herculaneum, Oplonti și Stabia și să facă peste douăzeci de mii de morți, fântânile au încetat să mai curgă, iar artezienele au secat. Ușoare cutremure de pământ au zguduit regiunea din jurul Vezuviului; apoi au devenit mai importante. Locuitorii sunt atunci pe cale de a-l sărbători pe zeul roman al focului, Vulcan, în Vulcanalii, în timpul cărora vinul curge o săptămână în valuri...

Plinius cel Bătrân este un om complet care știe la fel de bine să mânuiască spada pe un câmp de bătălie și să scrie un tratat despre aruncarea suliței de pe cal; este capabil de a redacta monumentală enciclopedie *Naturalis Historia* și de a conduce războiul în Germania, în Armenia, în Iudeea; apoi să fie istoric scriind o istorie a războaielor din Germania în douăzeci de cărți; strălucește în arta militară, în scris, în istorie, în științele naturii și manifestă un umanism de prim rang – vom vedea de ce și cum. A fost procurator în mai multe provincii, dintre care poate și Belgia, prefect al unei legiuni, posibil în Egipt, apropiat de împăratul Vespasian, comandant al flotei din Misenum, cunoscând suficient natura pentru a scrie despre plante și animale, pietre și flori, agricultură și viticultură, pomi fructiferi și podgorii, păsări și insecte, plante medicinale și geografie, fenomene cerești și arhitectură, legume și monumente romane și despre atâtea alte subiecte care fac din el un fel de Aristotel roman pe teren enciclopedic.

El știe de asemenea să fie filozof atunci când reflectează la ceea ce descrie. Se găsesc în *Naturalis Historia* meditații ca acestea: au vorbele o virtute medicinală? Este finită și unică lumea? Care este adevărata înțelepciune? Cum se poate defini fericirea supremă? Ce trebuie numit zeu? Cu ce seamănă începutul picturii? De când datează pasiunea pentru marmură în locurile de lux? Apoi alte întrebări și mai uimitoare: cine a oferit Romei cei mai mulți lei? Când au apărut primii bărbieri? De când datează primele orologii? Care este primul roman care a înhămat lei? Cum procedează iepelile care se reproduc prin vânt? Cine a inventat parcurile cu animale – grădinile zoologice? Care pești sunt prevăzuți cu voce? Și ce se poate spune despre cocoșul vorbitor? Oare stridiile aud? Nu este interogarea esența oricărei întreprinderi filozofice?

Bineînțeles, Plinius cel Bătrân a scris și despre vulcani – despre ce subiect n-a scris? Citindu-l, înțelegem că este un gânditor, s-o spunem în cuvinte contemporane, empiric și pozitivist, raționalist și materialist. Elimină zeii, acceptă un zeu unic, dar îl consideră nepăsător față de lume și depinzând de rațiunea pură! Vulcanul este pentru el un miracol referitor la munți, un foc infinit și repetat, o incandescență chiar sub zăpadă, îngheț și gheață, un jar pe care nu-l epuizează consumul și scurgerile sale, o combustie de pământ. Știe că se găsesc vulcani peste tot. Etna, bineînțeles. Dar și în Lycia, unde pietrele, nisipul și apa ard în rigole trasate cu un băț; la hotarele Persiei unde focul iese din hornuri permanente; în Bactriana, în Media, în Sittacene; la Babilon arde un bazin; în Etiopia, noaptea iau foc câmpurile și produc un fel de stele; în Grecia, lângă un izvor înghețat, arde un crater care nu pârjolește frunzișul unei păduri din apropiere și din care curge un bitum care se unește cu apa altui izvor; nu departe de Sicilia, în insulele Eoliene, un vulcan erupe fără întrerupere; în Etiopia, un vulcan revarsă râuri de lavă. Plinius cel Bătrân a citit totul

despre acest subiect; cunoaște toată literatura legată de el. El este ceea ce am putea numi astăzi un om total – ceea ce, în epocă, părea să acopere un alt mod de a o spune: era roman. Nu atât prin ceea ce a spus, a scris sau a gândit, cât prin faptul că a aplicat ceea ce a gândit și că a plătit chiar un preț mare pentru această voință de congruență: moartea.

Acest om total, complet, *roman*, scrie efectiv, la doar câteva pagini după începutul *Naturalis Historia*: „A fi zeu înseamnă pentru un om a-ți ajuta semenii. Aceasta este calea către gloria veșnică. Pe aici au trecut eroii Romei [...]. Cel mai vechi obicei de a-ți arăta recunoștința față de binefăcători era acela de a-i rânduie printre zei”³; acest om, deci, este cel care-și va lăsa numele legat de un act pur și simplu divin – dacă vom consimți, iar eu consimt –, definiția sa despre zeu.

Pe baza unei date din manuscrisul unei scrisori a lui Plinius cel Tânăr către Tacitus, s-a spus multă vreme că erupția Vezuviului a început la 24 august 79 și a durat până a doua zi. Apoi, cu ocazia săpăturilor arheologice, s-a descoperit că morții petrificați de cenușă poartă veșminte de iarnă și nu acelea pe care ne-am aștepta să le vedem pe corpul persoanelor decedate în ultimele zile de august. Săpăturile au arătat de asemenea că fructele, măslinile și legumele găsite nu corespund verii, ci sunt tipice lunii octombrie. Fructele proaspete din luna august erau prezentate la vânzare uscate sau în conserve în prăvălii. Urcioarele în care fermenta vinul erau sigilate, cum este cazul, târziu în cursul anului. În sfârșit, una dintre monedele găsite în buzunarul veșmântului unei femei acoperite cu cenușă a fost bătută în septembrie... Ceea ce a fost excavat

³ Plinius [cel Bătrân], *Naturalis Historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*. Traducere de Ioana Costa și Tudor Dinu. Ediție îngrijită, prefață și note de Ioana Costa, Iași, Editura Polirom, 2001. Volumul I – Cosmologia. Geografia, Cartea a doua, 5, 18-19, p. 32 (*n. t.*).

contrazice data care se citește pe un manuscris al lui Plinius cel Tânăr – dar știm că textele antice care au ajuns până la noi erau scrise, copiate, deci rescrise, ceea ce lasă loc erorilor copistului, căci arheologia spune întotdeauna adevărul cu o mai mare precizie, cu o serie de informații concordante, nu doar cu o singură dovadă textuală.

Suntem deci în dimineața zilei de 24 octombrie 79. Începe erupția. Pe la ora unu după-amiaza, mama lui Plinius cel Tânăr vede din grădina sa, la vreo treizeci de kilometri în fața orașului Pompei, un nor cu o formă neobișnuită, de pin umbrelă cu creștetul strivit, alungit: este imensa trâmbă de fum care iese din Vezuviu și se urcă foarte sus pe cer. În parte alb luminos, orbitor, în parte gri murdar, din cauza amestecului de pământ și de cenușă care îl constituie.

Plinius cel Bătrân, care comandă flota romană, se găsește și el la Misenum cu soția și fiul său. S-a expus la soare, apoi a făcut o baie în apă rece, a mâncat ușor și a lucrat lungit pe pat. I se semnaleză aceasta; cere să i se aducă încălțările, le pune, iese din încăpere și se cațără pe o înălțime pentru a vedea ce se petrece.

Să citim scrisoarea lui Plinius cel Tânăr către Tacitus: „Ca om de știință, unchiul meu a considerat toate acestea foarte interesante și vrednice de a fi urmărite mai de aproape. Cere să i se pregătească o corabie liburnică⁴. Îmi îngăduie să vin cu el, dacă vreau; i-am răspuns că prefer să scriu, și chiar el îmi dăduse de scris”⁵. Plinius cel Bătrân primește un bilet de la o femeie pe care o cunoaște, Rectina, care-l cheamă în ajutor: casa îi este împresurată de flăcări și

⁴ Navă ușoară de război de formă alungită, construită după modelul celor folosite de pirații din Liburnia, regiune a Iliriei (*n. t.*).

⁵ Plinius cel Tânăr, *Opere complete*. Traducere, note și prefață de Liana Manolache, București, Editura Univers, 1977, Cartea VI, Scrisoarea 16, C(aius) Plinius către iubitul său Tacitus [Moartea lui Plinius cel Bătrân], p. 188. În epistolă nu apare însă mențiunea că Plinius cel Bătrân, unchiul său, i-ar fi dat să scrie ceva despre Titus Livius, ci doar să scrie (*n. t.*).

ea nu poate scăpa decât pe mare. Are nevoie de o ambarcațiune. Pentru că se află aici în fruntea destinului marinei romane, el dă ordin să iasă pe mare navele de război rapide și lesne de mânuite pentru a salva populația. „Se îndreaptă în grabă către locul de unde alții fug și, plutind în linie dreaptă, ține cârma îndreptată către locul primejdiei; fără să-i fie frică, el dictează și își notează singur toate fazele cumplitei calamități, toate aspectele, pe măsură ce ochii lui le înregistrează”⁶. Unde se vede că la Plinius cel Bătrân coabitează omul care răspunde prezent la chemarea în ajutor, militarul care se îngrijește de salvarea populației, savantul care nu pierde nici o ocazie de a-și spori știința printr-o privire experimentală și filozoful care-și trăiește gândirea și își gândește viața. Patru etaje de măreție în aceeași ființă: un om, un soldat, un naturalist, un înțelept.

În acest timp, Plinius cel Tânăr a rămas cu mama sa, s-a scaldat, a cinat, a simțit numeroasele zdruncinături ale pământului care se cutremura și nu reușește să doarmă. Străduindu-se să-și găsească liniștea și seninătatea care îi lipsesc, îl citește pe Titus Livius și ia notițe. Are șaptesprezece ani.

Cu cât vasul înaintează spre vulcan, cu atât cenușa care cade se îngroașă și devine mai caldă; Plinius cel Bătrân se apropie de lavă și de pietrele arse. „Se formase deja un prag mare, scrie nepotul său, iar stânci prăvălite din munte îl împiedicau să se apropie de țăr”⁷. Pilotul navei îl sfătuiește pe Bătrân să se întoarcă. Acesta răspunde: „Norocul îi ajută pe cei curajoși”⁸. Vasul își continuă deci drumul. Traversând golfuluț, Plinius cel Bătrân vede evident cum se apropie primejdia. Ajunge la prietenul său, împins de un vânt favorabil, deci defavorabil în sens invers lui Pomponianus care n-a putut fugi. Prietenul său este înnebunit, enervat,

⁶ *Loc. cit. (n. t.).*

⁷ *Loc. cit. (n. t.).*

⁸ Proverb: „Fortes fortuna iuvat” (n. t.).

neliniștit; Plinius cel Bătrân, înțelept, calm, îl îmbrățișează și îl domolește. Pentru a fi un exemplu, cere chiar să i se pregătească o baie... Eroic fără înflorituri și fără zarvă, Plinius cel Bătrân se scaldă liniștit, apoi „se așază la masă și cinează arătându-se vesel sau, ceea ce e tot atât de frumos, prefăcându-se vesel”⁹, scrie nepotul său. Probabil că Plinius cel Bătrân nu s-a prefăcut! La Roma, știau să moară...

Scrisoarea către Tacitus ne informează că, între timp, vulcanul urlă și mai și: în acest timp, „în mai multe părți ale muntelui Vezuviu străluceau flăcări imense și se ridicau limbi de foc, a căror lumină strălucea mai puternic în întunericul nopții. Unchiul meu spunea întruna, ca să potolească spaima celorlalți –, scrie Plinius cel Tânăr –, că erau focurile lăsate aprinse de țărani în fuga lor grăbită și că ardeau, părăsite, casele pustii. Pe urmă s-a culcat și a dormit – un somn adevărat –, căci respirația, care la el era mai anevoioasă și mai șuierătoare din cauza corpolenței lui, putea fi auzită de cei care treceau prin dreptul ușii”¹⁰. Somnul celui drept...

În timp ce înțeleptul doarme și sforăie, curtea casei se umple cu cenușă incandescentă, pietrele înroșite cad în mijlocul covorului gros de praf vulcanic. Dimineața toată casa, care n-a dormit, îl trezește. Trebuie să iasă și să plece. Un cutremur de pământ însoțește erupția vulcanică: casele se mișcă, se clatină, într-un du-te vino ca și cum ar fi fost puse chiar pe sol și zgâlțâite de giganți. O ploaie de pietre poroase și fierbinți se năpustește asupra locului. Toți își leagă cu panglici perne pe cap pentru ca proiectilele incendiate să nu le zdrobească și să nu le ardă craniul – inclusiv Plinius cel Bătrân.

Soarele a răsărit peste a doua zi de apocalips, dar praful vulcanului este atât de gros încât pare mereu noapte. Este nevoie de torțe pentru a încerca să vezi un pic. Între

⁹ Plinius cel Tânăr, *op. cit.*, VI, 16 [Moartea lui Plinius cel Bătrân], p. 189 (n. t.).

¹⁰ *Loc. cit.* (n. t.).

timp, Plinius cel Tânăr a luat-o la fugă cu mama sa și se pomenește într-un lung convoi de oameni îngroziți. El descrie ce vede într-o altă scrisoare către Tacitus: „Carele care dădusem dispoziție să fie luate se mișcau în toate părțile, deși pământul era perfect neted și, cu toate pietrele puse piedică, nu rămâneau în loc. Și mai vedeam cum marea se retrage împinsă parcă de zguduirile pământului. Țărmlul se lățișe, fără îndoială, iar o mulțime de animale marine zăceau pe nisipul uscat. Din altă parte, un nor negru și amenințător, spintecat de vârtejuri de gaze incandescente, care se învolburau și se rostogoleau, se cășca, lăsând să iasă imense trâmbete de foc, care semănau cu fulgerele, dar erau mai mari”¹¹. Brusc, cenușa începe să cadă: este noapte în plină zi. Ceea ce se vedea până atunci – insula Capri, promontoriul Misenum – dispare în întunericul cel mai adânc. O ceață deasă de cenușă înaintează la nivelul solului; ea ajunge până la Plinius cel Tânăr și la mama sa care-și reproșează că încetinește goana fiului său și că-i pune astfel viața în pericol. Tânărul o ia de mână pe mama sa și o târăște în fugă într-o goană contra morții, moartea care fumează în urma lor și înaintează cu viteză. În acea noapte adâncă, femeile urlă, copiii plâng, bărbații răcnesc. Fiecare își caută o rudă, un prieten, o cunoștință, strigă un nume. „Unii deplângeau nenorocirea lor, alții, pe alor săi”¹², scrie Plinius cel Tânăr – mișcare veche de când lumea, care separă omenirea în două: cei care, întotdeauna, nu se gândesc decât la ei și cei care, neîncetat, se gândesc la ceilalți... În acel haos, „erau unii care, de frica morții, invocau moartea. Mulți înălțau mâinile spre zei, cei mai mulți socoteau că nu mai există zei și că noaptea aceea va fi veșnică și cea din urmă pentru omenire. Și n-au lipsit unii care au sporit primejdia reală prin spaime imaginare și mincinoase. Veneau unii

¹¹ *Ibid.*, VI, 20 [Erupția Vezuviului], p. 193 (n. t.).

¹² *Ibid.*, VI, 20, p. 194 (n. t.).